

Frank van Vree

Klassiekers

La grande bouffe

Voor ieder nummer van *Groniek* nodigt de redactie een gerenommeerd historicus uit om zijn persoonlijke 'klassiekers' te beschrijven. Deze keer bespreekt Frank van Vree de boeken die zijn intellectuele ontwikkeling hebben bepaald.

Niet dat ik nu een enorme bibliotheek bezit, maar toen ik op mijn achttiende mijn eerste kamer betrok, kon ik mijn boeken nog met gemak op één plankje kwijt. Behalve wat romans en schoolboeken - woordenlijsten, logaritmetabellen en literatuuroverzichten, maar ook klassieke teksten van auteurs die ik altijd met veel plezier vertaalde, zoals Tacitus, Augustinus, Herodotos en Sophocles - bevatte mijn prille verzameling ook boeken die iets van een eigen belangstelling verraadden, waaronder enkele mooie oude atlassen, een antiquarisch werk over Jeroen Bosch en een indrukwekkend etymologisch woordenboek. Twee werken lagen me bijzonder na aan het hart: een tweetalige uitgave van Dante's *Divina Commedia*, in drie banden, en de *Oepanisjads*, het wijsgerige mystieke deel van de heilige boeken van de Hindoes, een werk dat ik - in de ban van Ghandi en Hesse - had aangeschaft en in de week voor mijn eindexamen, in een Trappistenklooster aan de Belgische grens, daadwerkelijk heb proberen te lezen om innerlijk tot rust te komen.

Dante en de *Oepanisjads* - dat zijn wat je noemt: klassiekers. De vraag die de redactie van *Groniek* mij heeft voorgelegd, heeft me eerlijk gezegd nogal in verlegenheid gebracht. Zowel in wetenschappelijke als in journalistieke teksten worden verwijzingen naar persoonlijke ervaringen doorgaans gemeden. Schrijven over boeken die van invloed zijn geweest op je ontwikkeling of je hebben geïnspireerd, schrijven over je 'persoonlijke klassiekers', zoals de opdracht luidde, leidt echter onvermijdelijk tot iets wat lijkt op een intellectuele auto-

biografie. Een confronterend genre.

Het plankje in mijn kamer in de Groningse Jozef Israëlsstraat was al snel te klein. De eerste jaren van mijn studie - geschiedenis, later ook filosofie - herinner ik me als één grote intellectuele en culturele schranspartij. De ene vakantie een week in het Louvre, het andere jaar drie weken Rome en Florence, op een Spartaans rantsoen maar met een gratis museumkaart (niet geldig voor het Vaticaanse Museum). Er was meer. Een doos langspeelplaten met Wagners *Ring*, geleend bij de openbare bibliotheek. En films, heel veel films, op de vaste avond van Liga 68 en in de reguliere nachtvoorstelling: voorop de grote Italianen en Fassbinder, maar ook schitterende, nauwelijks meer terug te vinden films als Resnais' *L'Année dernière à Marienbad* of *Het manuscript van Zaragossa* van een Poolse regisseur van wie ik me de naam niet meer herinner.

La grande bouffe. Na een jaar geschiedenis vroeg ik me werkelijk af hoe het verder moest, want eigenlijk had ik in *alle* tijdvakken verder willen gaan. Dat kon niet. Maar er was een uitweg: boekhandel Vos aan de Rademarkt, om de hoek van het historisch instituut aan de Heresingel, waarvan de vloeren doorzakten onder het gewicht van een onwaarschijnlijke verzameling humaniora. Vos, wiens roem tot in Amsterdam reikte, was een representant van een uitstervend soort verkopers: hij *hield* van zijn boeken. Uit onvrede over het commerciële inkoopbeleid had hij, na er jaren gewerkt te hebben, ontslag genomen bij boekhandel Scholtens en was voor zichzelf begonnen. Wanneer hij een titel ook zelf interessant vond, bestelde hij een boek voor je 'op zicht'; zijn vaste klanten leverde hij bovendien op rekening, met als gevolg dat op een gegeven moment de helft van mijn beurs, die toen nog per kwartaal werd uitgekeerd, opging aan het betalen van achterstallige nota's.

De titels van sommige boeken die ik in deze jaren las, roepen nog altijd een bijzondere sensatie bij me op. Het zijn dikwijls geen erkende meesterwerken, maar boeken waarvan ik me - terugblikkend door een nevel van romantisch verlangen -herinner dat ze een intens gevoel van herkenning opriepen of juist met knetterend geraas een doorbraak in m'n denken en belangstelling teweegbrachten.

Zo stuitte ik bij de voorbereiding van een groot referaat over Marx

in het kader van een cursus Politieke Theorieën op Karl Löwith's *Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch im Denken des neunzehnten Jahrhunderts*, waarvan de eerste editie in 1939 in Zwitserland werd gepubliceerd. In deze rijke, zeer Duitse studie presenteerde de uit Hitlers *Reich* gevluchte cultuurhistoricus en filosoof een indringend beeld van de opbouw en ineenstorting van het hegeliaanse idealisme en de gevolgen daarvan voor het maatschappelijk denken. Het sloopwerk begon met de radicale kritiek van de jongeren, onder wie Feuerbach, Stirner, Marx en Kierkegaard, en eindigde met de definitieve *Umwertung* door de filosoof met de hamer.

Von Hegel zu Nietzsche was een boek dat niet alleen *diep* ging, maar tegelijk een verrassend breed perspectief op de geschiedenis van het westerse denken bood. Het is precies die combinatie van sprekende details en weidse vergezichten die Löwith's boek gemeen heeft met andere 'klassiekers', zoals Carl Schorskes bundel over politiek en cultuur in *Fin de Siècle Vienna* (1980), Huizinga's *Herfsttij* of Hayden Whites geprezen en verguisde *Metahistory* (1973) over de literaire structuur van de negentiende-eeuwse geschiedschrijving. Juist door de intensieve bewerking van concrete voorbeelden word je als lezer gemakkelijk meegenomen -en bovendien gestimuleerd om er zelf mee verder te gaan.

Het terrein waar mijn persoonlijke voorkeuren min of meer samenvallen met de canon, is dat van de filosofie. Nog voor ik besloten had om naast geschiedenis ook colleges in dat vak te gaan volgen, had ik al heel wat oorspronkelijke teksten verminkt met onderstrepingen, uitroeptekens en commentaar in de kantlijn. De eerste denkers wier teksten het moesten ontgelden waren Heraclitus, Spinoza, Marx en -bovenal - Nietzsche. Het werk van Epicurus en Macchiavelli zou later eenzelfde lot beschoren zijn.

Het is merkwaardig dat de Nederlandse geschiedenis, het gebied waarop ook mijn eigen werk zich grotendeels beweegt, in mijn fictieve hitlijst vrijwel ontbreekt. Weliswaar is het niet moeilijk enkele respectabele studies te noemen, zoals E.H. Kossmann's onovertroffen overzicht van de geschiedenis van Nederland en België, J.A. de Jonge's grensverleggende studie *De Industrialisatie in Nederland* (1968) of de intelligente synthese van Hans Knippenberg en Ben de Pater *De eenwor-*

ding van Nederland (1988), maar schaarser zijn de boeken die zoveel intellectuele vibraties oproepen dat ze zonder meer bestempeld kunnen worden als een 'persoonlijke klassieker'.

Maar ze zijn er wel. Een boek als *Het lege land* bijvoorbeeld, het proefschrift van Auke van der Woud uit 1987 over 'de ruimtelijke orde' van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. *Het lege land* confronteert de lezer met bijna onvermijdelijke en hardnekkige vertekeningen in ons historisch denken. Het concept 'Nederland', bijvoorbeeld, als een herkenbare, georganiseerde, begrensde en eenvoudig te bereizen eenheid, is zo hecht in ons denken en waarnemen verankerd dat we werkelijk moeite moeten doen om ons die ruimte anders - of, beter, *historisch* - voor te stellen.

Buiten het terrein van de Nederlandse geschiedenis kost het me - om redenen die ook mijzelf niet even helder zijn - beduidend minder moeite boeken te vinden die in aanmerking komen voor een plaats in mijn eregalerij. Eerder noemde ik Haydn White's *Metahistory* dat, ontdaan van zijn eigenaardige interpretaties - zoals White zelf deed in 'The Historical Text as Literary Artifact', een artikel uit 1974 - iedere historicus aan het denken zou moeten zetten. Daarin is White, met steun van de filosofen Foucault en Barthes, maar ook van Frank Ankersmit met zijn veelgesmade maar doorgaans slecht begrepen *Narrative Logic* (1983), wat mij betreft volledig geslaagd. Ik heb dan ook nooit goed begrepen waar de weerzin tegen dergelijke theoretische beschouwingen, vooral in Nederland, vandaan komt - een weerzin die in mijn ogen soms genante en groteske vormen aanneemt. Niet gehinderd door enig inzicht in bijvoorbeeld de kentheoretische of logische vraagstukken, worden de verdedigers van een 'talige' opvatting van de geschiedschrijving ervan beschuldigd anti-wetenschappelijke of zelfs *immorele* opvattingen te verkondigen. Toch belijden juist veel van deze 'nuchtere' en 'praktische' wetenschappers zelf een minstens zo verstrekkend relativisme met betrekking tot de waarheid van historische interpretaties. Met een beroep op de *common sense* menen zij zich kritiekloos te kunnen permitteren wat zij de narratieve of relativistische geschiedfilosofie verwijten - terwijl deze theorieën de historicus als het ware dwingen tot een voortdurende reflectie. Waar toe dat kan leiden, is te lezen in *Probing the Limits of Representation*.

Nazism and the 'Final Solution' (1992), een bundel onder redactie van Saul Friedlander, waarin verslag wordt gedaan van een gedenkwaardig congres dat plaatsvond in 1990 en zich bezig hield met het probleem van de historische waarheid in relatie tot de nazistische vernietigingspolitiek.

Daarmee ben ik als vanzelf terecht gekomen op de laatste groep 'klassiekers' die in belangrijke mate de richting van mijn historische werk hebben bepaald - en wel op het terrein van de tweede wereldoorlog. Het is de grootste groep op mijn lijstje en wordt gevormd door theoretische en empirische studies, literaire werken, getuigenissen en films. De meeste van deze werken - van auteurs en regisseurs als Primo Levi, Etty Hillesum, W.F. Hermans en Claude Lanzmann - zal ik buiten beschouwing laten, om de aandacht volledig te kunnen richten op twee specifieke onderwerpen: de geschiedenis van de 'verwerking' van de oorlog, of, beter gezegd, van de herinnering, en de literatuur over de nazistische *Endlösung*.

De meest verrassende studies over de geschiedenis van de herinnering aan en verwerking van de laatste wereldoorlog zijn van relatief jonge datum, zoals *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning* van James Young (1993), *From Hitler to Heimat. The Return of History as Film* van Anton Kaes (1989) en een aantal werken van de eerder genoemde Saul Friedlander. Toch zijn de eerste stappen in deze richting al in de jaren vijftig gezet, onder meer door de romanist Sem Dresden, wiens ideeën uiteindelijk in 1991 hun definitieve weerslag vonden in de bundel *Vervolging, vernietiging, literatuur* (1991).

Wat de literatuur over het karakter van de nazistische vernietigingspolitiek betreft, is het eigenlijk niet goed mogelijk één of enkele boeken als 'klassiek' te bestempelen. Hier is veeleer sprake van een complex van werken die een aanwijsbare onderlinge samenhang vertonen. Het dichtst bij de kwalificatie 'persoonlijke klassieker' komt een studie waarin deze samenhang wordt getoond, *Modernity and the Holocaust* van de Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman uit 1989. Voor mij was dit boek werkelijk een *eye-opener*, omdat het zoveel heel en half bekende zaken in een nieuw perspectief plaatst.

Modernity and the Holocaust keert zich met een overvloed aan scherpe argumenten tegen de heersende idee dat de nazistische

vernietigingskampen als een *terugval* of *ontsporing* van de moderne beschaving moeten worden gezien. De uitroeijing van de Europese joden toont juist waartoe de vooruitgang kan leiden, zoals Theodor Adorno en Max Horkheimer in hun *Dialektik der Aufklärung* (1944) eerder hadden betoogd. De westerse beschaving ontpopt zich - gemakkelijker dan wij willen toegeven - als een *vijand* van de moraal. De sleutel van dit probleem ligt volgens Bauman in het racisme: het racisme verbindt de strategie van architectuur en tuinieren met die van de medische wetenschap - in dienst van de constructie van een kunstmatige sociale orde, waar men elementen uit de huidige realiteit kan wegsnijden, wanneer die niet in die voorziene ideale samenleving passen of daaraan aangepast kunnen worden. Tot die 'minderwaardige elementen' behoorden niet alleen joden, maar ook gehandicapten, zigeuners, psychiatrische patiënten en andere groepen.

Dat de belangstelling voor deze thema's de laatste jaren sterk is toegenomen, komt ook tot uitdrukking in enkele voortreffelijke studies, al blijkt het nog steeds mogelijk deze ontwikkeling te negeren, zoals Daniel Goldhagen - die ook op andere punten nogal selectief met zijn bronnen is omgegaan - heeft laten zien. Tot de auteurs van een aantal indringende publicaties over de samenhang tussen euthanasie, genocide en de rol van de wetenschap, de staat en de bureaucratie behoren Henry Friedlander, Christopher Browning, Ernst Klee, Paul Weindling en H.-W. Schmuhl. Het zou te ver voeren hier in detail op hun werk in te gaan, maar ik twijfel er niet aan of hun inzichten zullen de komende tijd meer en meer gemeengoed worden.

Door een gebrek aan ruimte heb ik de rondgang door mijn eregalerij niet kunnen voltooien, want aan de afdelingen film, literatuur, opera, muziek en beeldende kunst ben ik niet of nauwelijks toegekomen: dus geen Proust of Octavio Paz, geen Mahler, Wagner of Pergolesi, geen *Ombra della Sera* of Da Vinci. Maar dat is misschien ook niet zo erg. De lijn is toch wel duidelijk: al terugblikkend kom ik tot de conclusie dat mijn ontwikkeling nogal schoksgewijze is verlopen, waarbij op iedere *grande bouffe* een periode van vertering en verwerking volgt. Maar misschien dat ik me hier toch weer laat meeslepen door mijn al te romantische opvatting over mijn culturele en intellectuele ontwikkeling.